शोधनिर्देशक
मुकुन्दप्रसाद गुरागाईं
शिक्षण सहायक

'सम्झनाको कलम' संस्मरणात्मक निबन्धको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विभाग महेन्द्र रत्न बहुमुखी
क्याम्पस इलामको स्नातकोत्तर तह द्वितीय
वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
अञ्जना थापा
परीक्षा रोल नं. : १००७२
त्रि.वि. द.नं. : ६-१-१-१५-२००५
२०७५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली विभाग
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
इलाम

सिफारिस–पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षकी छात्रा अञ्जना थापाले **'सम्झनाको कलम' संस्मरणात्मक निबन्धको कृतिपरक अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । अत्यन्त मेहनतका साथ तयार पारिएको यस शोधको प्रक्रिया एवम् प्राप्तिमा म पूर्ण सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि महेन्द्र रत्न बहुमुखी क्याम्पसको नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७५।१।१६

सन् : २९ अप्रिल २०१८

....
मुकुन्दप्रसाद गुरागाईं
(शोधनिर्देशक)
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
इलाम

कृतज्ञता ज्ञापन

'सम्झनाको कलम' संस्मरणात्मक निबन्धको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र आदरणीय गुरु मुकुन्दप्रसाद गुरागाईंका कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । प्राध्यापन र अन्य व्यस्त समयमा पनि उहाँले मलाई दिनुभएको प्रेरणा र कुशल निर्देशनले गर्दा नै यो शोधपत्रले मूर्त रूप लिएको हो ।

प्रस्तुत विषयमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति दिने महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पसको नेपाली विभागप्रति पनि म कृतज्ञ रहेकी छु । साथै आफ्ना कृति उपर अध्ययन गर्ने कुरामा विना आनाकानी अनुमति दिई सरसल्लाह र सुझावका साथ सहयोग गर्ने साहित्यकार विद्या निर्दोषीलाई धन्यवाद टक्र्याउँदछु । यस शोधकार्यको तयारीका क्रममा शोधनिर्देशकका साथ मेरो भेटघाट र विचारविमर्शका लागि सहज वातावरण सिर्जना गरिदिने उहाँको परिवारजनप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने काममा महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागका आदरणीय गुरु रामप्रसाद गुरागाईं, रोमनाथ आचार्य, विनोद खनाल लगायत सम्पूर्ण गुरुहरूले महत्त्वपूर्ण जानकारीका साथ उपयुक्त परामर्श तथा सल्लाह सुझाव दिई ठूलो सहयोग गर्नु भएकामा उहाँहरू सबैप्रति म हृदयतः कृतज्ञ रहेको छु । जन्मदेखि यो अवस्थासम्म मलाई ताते गराउनु हुने बुबाआमालाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधपत्र कम्प्युटर टाइप, सेटिङ तथा ब्यान्डिङ गरी सहयोग गर्नु हुने सौजन्य डेस्कटप, बिर्तामोड–१ की मैया बराललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको स्वीकृतिका लागि महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

वि.सं. : २०७५।१।१६

इ.सं. : २९ अप्रिल २०१८

शोधार्थी

अञ्जना थापा

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस

इलाम

संक्षेपीकृत सूची

आइ.ए.	=	इन्टरमेडियम एजुकेशन
उपप्रा.	=	उपप्राध्यापक
एस.एल.सी.	=	स्कुल लिभिङ सर्टिफिकेट
एम.ए.	=	मास्टर अफ आर्ट्स
डा.	=	डाक्टर
त्रि.वि.	=	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
प्रा.वि.	=	प्राथमिक विद्यालय
पृ.सं.	=	पृष्ठ सङ्ख्या
बी.ए.	=	ब्याचलर अफ आर्ट्स
मा.वि.	=	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	=	विक्रम संवत्
सम्पा.	=	सम्पादक
सप्रा.	=	सहायक प्राध्यापक
स्व.	=	स्वर्गीय

शोधसार

यस शोधपत्रको शीर्षक **'सम्झनाको कलम' संस्मरणात्मक निबन्धको कृतिपरक अध्ययन** रहेको छ। यस शोधपत्रलाई पाँच अध्याय विभाजन गरिएको छ। विद्या निर्दोषीको निबन्ध सङ्ग्रह 'सम्झनाको कलम'सँग सम्बन्धित ती अध्यायहरूमा पनि अध्ययनलाई व्यवस्थित, सिलसिलाबद्ध एवं पूर्ण बनाउनका लागि विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकहरू क्रमिकरूपमा राखिएका छन् । यसमा रहेको अध्याय, शीर्षक तथा उपशीर्षकहरूमा समेटिएका विषयवस्तु समावेश गरिएको छ। यसलाई निम्नअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ।

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोधपत्रको शीर्षक तथा उपशीर्षकअन्तर्गत शोधकार्यको प्रयोजन, विषय परिचय, समस्या कथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधकार्यको औचित्य, महत्व, सीमा, शोधविधिका साथै शोधपत्रको रूपरेखा आदि समावेश गरिएको छ। त्यसैगरी दोस्रो अध्यायमा साहित्यकार विद्या निर्दोषीको परिचय, जन्म र जन्म स्थान, बाल्यकाल, शिक्षादीक्षा, साहित्य लेखन निबन्धकार व्यक्तित्व, दाम्पत्य जीवन, कर्मक्षेत्रमा प्रवेश, रूचि तथा स्वभाव, राजनीतिक व्यक्तित्व, कथाकार व्यक्तित्व, गजलकार व्यक्तित्व आदि समावेश गरिएको छ।

यस शोधपत्रको तेस्रो अध्यायमा निबन्धको सङ्क्षिप्त परिचय, निबन्धको व्युत्पत्ति आदि राखिएको छ । यसमा पनि विभिन्न उपशीर्षकहरू छन् । त्यस्तै चौथो अध्यायमा 'सम्झनाको कलम' निबन्ध सङ्ग्रहमा सङ्कलित निबन्धहरूको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरिएको छ। यस निबन्ध सङ्ग्रहमा २७ वटा निबन्धहरू रहेका छन्। ती सबै निबन्धहरूलाई विषयवस्तु, शैली, प्रवृत्ति र निबन्ध ढाँचा, अनुच्छेद योजना र विचारतत्त्वका आधारमा अध्ययन गरिएको छ। ती निबन्धहरू जस्तैः एकमुहूर्तपछि असीम प्यार, भूकम्प एक अनुभव, पाउलो फेरिएकै हो त ? संस्कारका घाउहरू, गणतन्त्र नारी, पल र पर्वहरू, मलामीबारे सम्झना, डर, कृतज्ञता आदि निबन्धहरू छन्।

पाँचौं अध्यायमा उपसंहार राखिएको राखिएको छ । यसै अध्यायको अन्त्यमा आगामी दिनमा शोध गर्न इच्छुक व्यक्तिहरूलाई यस शोधपत्रसँग सम्बद्ध सम्भावित शीर्षकहरू पनि प्रस्तुत गरिएको छ। अन्त्यमा सन्दर्भसूची राखिएको छ।

विषयसूची

विषय | पृष्ठ

अध्याय : एक
शोधपत्रको परिचय

१.१ शोध शीर्षक १

१.२ शोधकार्यको प्रयोजन १

१.३ विषय परिचय १

१.४ समस्याकथन १

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य २

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.७ शोधकार्यको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता ४

१.८ अध्ययनको सीमा ४

१.९ सामग्री सङ्कलन ४

१.१० शोधविधि ४

१.११ शोधपत्रको रूपरेखा ५

परिच्छेद : दुई
साहित्यकार विद्या निर्दोषीको परिचय

२.१ जन्म र जन्म स्थान ६

२.१.१ बाल्यकाल ६

२.१.२ शिक्षादीक्षा ६

२.१.३ विद्यार्थी जीवनका प्रमुख गतिविधिहरू ७

२.१.४ पारिवारिक जीवन ७

२.१.५ आर्थिक स्थिति ८

२.१.६ दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति ९

२.१.७ कर्मक्षेत्र प्रवेश र सेवा १०

२.१.८ विद्याका अविस्मरणीय क्षणहरू ११

२.१.९ रुचि एवम् स्वभाव १२

२.१.१० साहित्य लेखन, प्रेरणा र प्रभाव १३

२.१.११ प्रथम रचना १४

२.१.१२ पुरस्कार तथा सम्मान १५

२.१.१३ साहित्यकार विद्या निर्दोषी ओझाको व्यक्तित्व १६

२.१.१४ कवयित्री १६

२.१.१५ गजलकार व्यक्तित्व १६

२.१.१६ कथाकार व्यक्तित्व १७

२.१.१७ राजनीतिक व्यक्तित्व १७

२.१.१८ सामाजिक व्यक्तित्व १८

२.१.१९ धार्मिक तथा सांस्कृतिक व्यक्तित्व १८

२.१.२० साहित्यिक यात्रा १९

२.२ निष्कर्ष २०

अध्याय : तीन

निबन्धको सङ्क्षिप्त परिचय र नेपाली निबन्ध

३.१ निबन्ध शब्दको परिचय २१

३.२ निबन्ध शब्दको व्युत्पत्ति २२

३.३ निष्कर्ष ३७

अध्याय : चार

'सम्झनाको कलम' संस्मरणात्मक निबन्ध सङ्ग्रहमा सङ्कलित

निबन्धहरूको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन

४.१ परिचय ३८

४.१.१ एक मुहूर्तपछि असीम प्यार ३८

४.१.२ भूकम्प एक अनुभव ४०

४.१.३ पाउलो फेरिएकै हो त ? ४१

४.१.४ संस्कारका घाउहरू ४३

४.१.५ गणतन्त्र र नारी ४४

४.१.६ एक नजरको मूल्य कति ? ४६
४.१.७ पराजयको पीडा ४८
४.१.८ समय र सिर्जनाबारे ५०
४.१.९ नव वर्ष ५२
४.१.१० आत्मालोचना ५४
४.१.११ कृतज्ञता ५६
४.१.१२ दरबार बाहिरकी महारानी ५९
४.१.१३ आध्यात्मिक चिन्तनमा प्रेम ६१
४.१.१४ बुद्ध्याइँ ६४
४.१.१५ विवाह उत्सव ६७
४.१.१६ सिर्जनाको स्रोत ६९
४.१.१७ वसन्त पञ्चमी ७२
४.१.१८ यात्रा ७४
४.१.१९ सम्झना ७६
४.१.२० जीवनको खुशी ७८
४.१.२१ तिहार ८१
४.१.२२ पल र पर्वहरू ८२
४.१.२३ मलामीबारे सम्झना ८४
४.१.२४ सम्झनाको कलमहरू ८६
४.१.२५ सहनुको पनि सीमा ८८
४.१.२६ डर ९१
४.१.२७ चिठी ९२

अध्याय : पाँच

उपसंहार

सन्दर्भसामग्री सूची